

Jaarverslag restauraties in 2003

Berend Raangs en Joris van Haaften

‘Instandhoudingsbeleid’ is het toverwoord waarmee, onder aanvoering van elkaar snel opgevolgde staatssecretarissen, de monumentenzorg de 21e eeuw is ingegaan. In de kern niet zoveel nieuws onder de zon. Reeds in 1917 verwoordde de Nederlandse Oudheidkundige Bond (NOB en later K(oninklijke)NOB) als een van haar uitgangspunten bij het restaureren: ‘behoud gaat voor vernieuwing’, om het al te fantasievol terugrestaureren in die tijd een halt toe te roepen¹.

Doel van het nieuwe rijksbeleid is het bewerkstelligen van “een verschuiving van restauratie naar planmatig onderhoud, waarbij de regels eenvoudiger, de procedures korter en de kwaliteit hoger moeten worden”². Daar kan natuurlijk niemand tegen zijn.

Afb. 1. Situatietekening met daarop aangegeven de ligging van de in dit hoofdstuk genoemde adressen van gebouwen. Tekening: Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

1. Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken, Nederlandse Oudheidkundige Bond, 1917.
2. Beleidsbrief Cultuur 2004-2007, Tweede Kamer, vergaderjaar 2003-2004, 29314, nr. 4.

Wel nieuw is dat het rijk daarbij de Gemeente Groningen volgt in haar benadering van de financiële ondersteuning van instandhoudingswerkzaamheden. In 1995 besloot de Groninger gemeenteraad dat eigenaren van monumenten die instandhoudingskosten konden aftrekken bij hun belastingaangifte, niet ook nog voor subsidie in aanmerking kwamen. Tien jaar later is de nieuwe rijksregeling voor fiscaal-plichtige eigenaren van monumenten nu op dit zelfde principe gebaseerd.

En hoewel ook het instandhoudingsbeleid al in 1995 door de raad is onderschreven, zijn eigenaren daar niet altijd gelukkig mee³. In 2003 ontving de gemeente 137 vergunningaanvragen voor het veranderen van een beschermd monument. De meeste aanvragen konden, al dan niet na aanpassing, worden gehonoreerd. Op grond van adviezen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Monumentencommissie kan de Gemeente een vergunning echter ook weigeren, als de voorgestelde wijziging teveel afbreuk doet aan het instandhoudingsbelang. Daarnaast proberen wij jaarlijks bij vele tientallen niet beschermde monumenten de cultuurhistorische waarden met behulp van een 'beter verbeteren'-subsidie in stand te houden. Het resultaat van een en ander is dat de monumentale kwaliteiten zo veel mogelijk op hun plaats blijven. En daar is in het kader van dit jaarverslag natuurlijk weinig over te vertellen. Zorgelijk is wel dat dergelijke kwesties in toenemende mate eindigen in een juridische procedure. In dit hoofdstuk geven we u zoals gebruikelijk een bloemlezing van de meest in het oog springende 'restauratiewerkzaamheden' van het afgelopen jaar (afb. 1).

1. Bernoulliplein 24 t/m 31 (Rijksmonument/RM)

In 2002 berichtten we u op deze plaats over de voorgenomen restauratie van de woningen rond het Bernoulliplein⁴. Hoewel er al veel voorwerk was verzet, betrof de feitelijke restauratieactiviteit toen nog slechts de (tijdelijke) herbouw van de oorspronkelijke bouwkeet, als smaakmaker voor het project. Inmiddels is de restauratie van de eerste dertien woningen aan de zuidoostkant van het plein voltooid en wordt er gewerkt aan de tegenoverliggende zijde (afb. 2 en 3).

Het markante woningbouwcomplex aan de Korreweg en het Bernoulliplein is in vier bouwfases gebouwd in de jaren 1925-1928, naar ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer in de stijl van de Amsterdamse School met elementen van de Nieuwe Zakelijkheid. Kijkend vanaf de Korreweg in de richting van de voormalige Nijverheidsschool van Wiebenga uit 1922/23 valt op hoe Boer het ontwerp in Amsterdamse-Schoolstijl vanuit de bouwblokken langs de Korreweg geleidelijk heeft 'verzakelijkt' naarmate de bebouwing dichter in de buurt komt van de voormalige Nijverheidsschool, 'het eerste moderne gebouw van Nederland'. Boer heeft duidelijk geprobeerd een samenhang aan te brengen tussen beide in korte tijd na elkaar gerealiseerde, maar in architectonisch opzicht zo verschillende gebouwen.

Het woningbouwcomplex is gebouwd in opdracht van een belegger, de firma H. Koster, die naderhand de woningen individueel verkocht. Wat als monumentale eenheid was gebouwd, moest vervolgens dus door individuele eigenaren worden onderhouden. Op dat moment ontstond in feite het probleem dat driekwart eeuw later de aanleiding vormde voor het initiatief tot het uitvoeren van een collectieve restauratie. Want in de tussenliggende tijd werden alle herstelwerkzaamheden per appartement uitgevoerd, dikwijls zonder daarbij rekening te houden

3. *Van ethiek naar strategie*, derde nota monumenten (gemeente) Groningen 1995, 33-41.

4. Raangs en Van Haaften 2002, 58-60.

Afb. 2. Bernoulliplein 26 en 28, voorzijde na restauratie.
Foto: Imre van der Gaag,
collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 3. Bernoulliplein 26 en 28, achterzijde na restauratie. Foto: Imre van der Gaag,
collectie Dienst RO/EZ.

met de architectonische eenheid en uitstraling van het complex. En hersteld moest er worden! Want de panden zijn gebouwd in een periode waarin er nog weinig ervaring was opgedaan met de bouwfysische gevolgen van het moderne bouwen. Veel houtconstructies zijn matig gedetailleerd en de betonconstructies hebben last van zogenaamde ‘koudebruggen’. De stalen ramen, waarvan men toentertijd veronderstelde dat ze uitermate duurzaam zouden zijn, bleken garant te staan voor een bron van onderhoudsproblemen. Vaak zijn ze bovendien opgenomen in slecht gedetailleerde houten kozijnen.

Het doel van de restauratie was het op uniforme en collectieve wijze wegwerken van achterstallig onderhoud en herstel van verminkingen die vóór de aanwijzing tot monument in 1994 waren ontstaan. In dat kader zijn onder andere verdwenen stalen ramen opnieuw geplaatst en zijn op basis van onderzoek de oorspronkelijke kleuren weer aangebracht. In dit gedeelte blauw op de houten onderdelen, geel op de stalen ramen en deuren en blanke lak op de teakhouten voordeuren. Dat het wegwerken van omvangrijk achterstallig onderhoud geen luxe was, moge blijken uit enkele onaangename ‘verrassingen’ tijdens de uitvoering van de werkzaamheden: een geheel verzwakte betonconstructie boven een erkerkozijn, een op instorten staand balkon boven een brandgang en veel omvangrijker betonrot dan vooraf door deskundigen was ingeschat.

2. Dirk Huizingastraat 5-7 (Beeldbepalend pand/BBP)

Een beetje verstopt achter de monumentale oostelijke gevelwand van de Petrus Campersingel ligt het gebouw van de voormalige Christelijke Lagere School en MULO, in 1925 gebouwd naar ontwerp van de Groninger architect G. Hoekzema Kzn. De dubbelschool met L-vormige plattegrond heeft aan de

Afb. 4. Dirk Huizingastraat 5-7, straatgevel met glazen opbouw. Foto: Imre van der Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

straatzijde een vrij gesloten, onregelmatig vormgegeven gevel van baksteen in verschillende metselverbanden, die is voorzien van kleine stalen raampjes (afb. 4). De klaslokalen liggen alle aan het achter het gebouw gesitueerde schoolplein.

Het gebouw stond al jaren leeg, zag er verwaarloosd uit en werd steeds meer aan het zicht onttrokken door oprukkende bosschages, toen zich onverwacht een nieuwe functie aandiende. Ten behoeve van de vestiging van de ‘Groninger Op-
leiding Tot Verloskundige’ is het gebouw in korte tijd gerestaureerd en gerevitaliseerd. Ten behoeve van de nieuwe functie zijn enkele aanpassingen in het gebouw gemaakt binnen de oorspronkelijke structuur en met gebruikmaking van veel onderdelen en afwerkingen uit de bouwtijd (afb. 5). Daarbij is het gesloten

Afb. 5. Dirk Huizingastraat 5-7, kast uit de bouwperiode. Foto: Imre van der Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 6. Dirk Huizingastraat 5-7, hoofdtrappenhuis met nieuw aangebrachte doorkijk. Foto: Imre van der Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

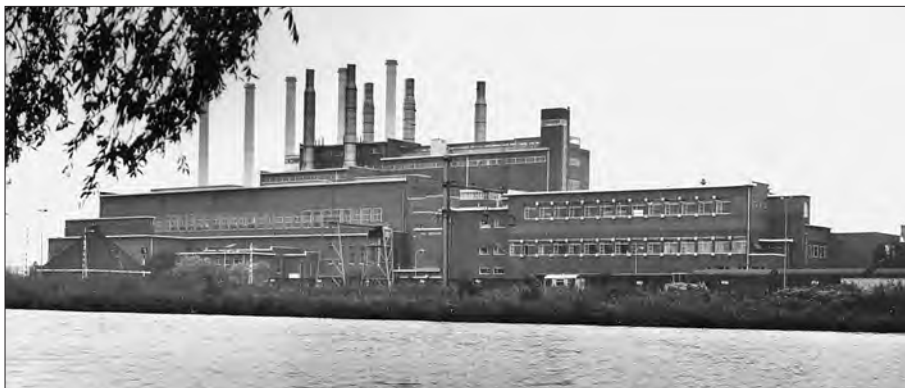
karakter van het interieur letterlijk en figuurlijk opengelegd (afb. 6). Enkele klaslokalen zijn ingericht als kantoor, andere hebben hun oorspronkelijke functie als klaslokaal behouden en twee lokalen zijn opgedeeld in transparante werkunits. De in een latere fase aangebrachte pui van de zijvleugel op de begane grond was om bouwtechnische redenen niet te handhaven. Hiervoor is een nieuw ontwerp gemaakt met openslaande deuren naar het schoolplein. Aan de straatzijde is de toegang voorzien van glazen deuren en heeft het balkon een glazen opbouw in gekleurd glas gekregen (zie afb. 4).

3. Helperpark 300 (BBP)

Bij de ontwikkeling van het Europapark, de voormalige locatie van het 'Electriciteitsbedrijf voor Groningen en Drenthe' (EGD), is vanuit de cultuurhistorische hoek sterk aangedrongen op de instandhouding van twee markante gebouwen van het voormalige energiebedrijf, omdat deze gebouwen de geschiedenis van de stad op deze plek afleesbaar houden. Uiteindelijk is het gelukt voor beide gebouwen gegadigden en nieuwe bestemmingen te vinden. Het voormalige magazijn en administratiegebouw van de centrale is inmiddels verbouwd tot architectenbureau en kantoorruimte en al weer uit de steigers. Aan de verbouw van de voormalige machinehal tot bedrijfsverzamelgebouw en studio voor Radio en TV-Noord wordt nog hard gewerkt.

In 1927 namen Gedeputeerde Staten van Groningen het besluit de oude elektriciteitscentrale uit 1913 te vervangen. De opdracht voor een nieuwe centrale met magazijn en kantoren werd in 1930 verleend aan A.H. van Rood (1885-1947). Van Rood gold als een van de eerste in industriegebouwen gespecialiseerde architecten in Nederland. Naast vele ontwerpen voor de elektriciteitsbedrijven is zijn naam verbonden aan de Hoogovens in IJmuiden en aan de Koninginnebrug (1929) te Rotterdam.

Het ontwerp voor het nieuwe centralecomplex werd gerealiseerd in samenwerking met elektrotechnisch ingenieur M. Dijkhuis. Het bestond uit een ketelhuis voor vier stoomketels en een machinehal voor twee turbogeneratoren. De bouw begon in 1931 en werd voltooid in 1933 (afb. 7). Van de centrale is alleen de machinehal bewaard gebleven, het ketelhuis is in 1982 gesloopt⁵.

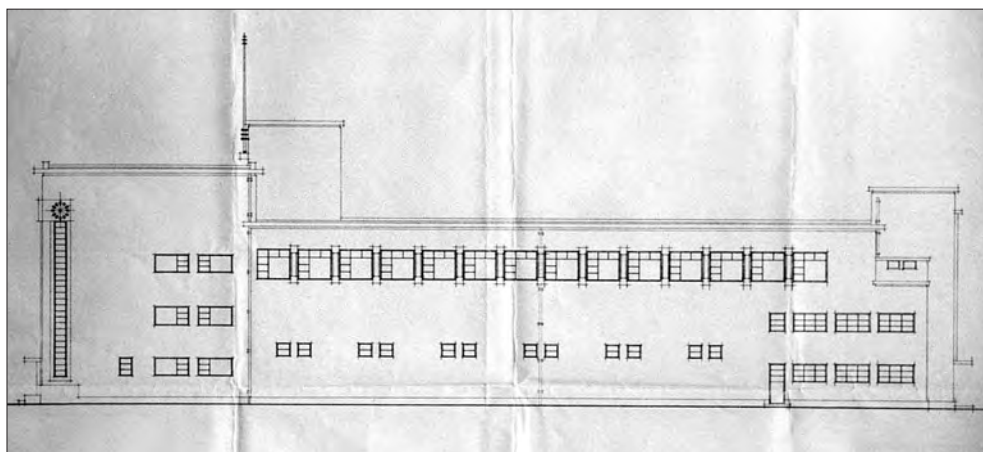

Afb. 7. Helperpark 300, overzicht van de Helpmancentrale in 1982, gezien vanuit het zuidwesten. Op de voorgrond rechts het administratiegebouw en links de machinehal, daarachter het inmiddels gesloopte ketelhuis. Op de achtergrond de vijf pijpen van de Hunzencentrale, eveneens gesloopt. Foto: P. Beukema, collectie RHC Groninger Archieven.

5. Vredenberg 2003, 249-254.

Gelijktijdig met de bouw van de nieuwe centrale werd aan de zuidzijde van het terrein een nieuw magazijn met kantoorruimten gebouwd. Achter de hoofdentree met luifel bevindt zich een bescheiden maar representieve hal met trappenhuis en glazen lift. Op de noordwesthoek tekent zich dit trappenhuis in de gevels af door middel van verticale glasstroken, waarboven de wijzerplaten van een uurwerk zijn aangebracht. De magazijnen bevonden zich op de begane grond, de administratiekantoren op de verdieping. In de noordoosthoek is een blokvormige toren ontworpen, waarin een reusachtige takelconstructie was aangebracht, om onder meer de te reviseren transformatoren aan op te takelen. De gevels zijn opgetrokken in een oranje-rode baksteen en verlevendigd met uitmet-selingen tussen de vensters. De vensteropeningen bevatten ranke stalen ramen met roedeverdelingen (afb. 8).

In de jaren '50 van de vorige eeuw is het kantoorgebouw met een verdieping verhoogd, waardoor de geleding van de hoofdropzet aan plasticiteit heeft ingeboet.

Afb. 8. Helperpark 300, bouwtekening, zuidwestgevel administratiegebouw.

Tekening: ir. A.H. van Rood,
Velsen 1931, collectie
Dienst RO/EZ.

Afb. 9. Helperpark 300, noordoosthoek na revitalisatie. Foto:

Imre van der Gaag,
collectie Dienst RO/EZ.

Om onderhoudstechnische redenen is in de loop van de tijd ook een groot deel van de oorspronkelijke stalen ramen vervangen door aluminium. Bij de vorig jaar voltooide verbouw ten behoeve van de revitalisatie van het gebouw zijn uiteindelijk om financiële redenen alle ramen, in plaats van staal, in aluminium uitgevoerd (afb. 9). Bij de herbestemming van het gebouw zijn in het interieur zoveel mogelijk oorspronkelijke onderdelen gehandhaafd.

4. Hereplein 5 (RM)

In de noordwesthoek van het Hereplein staat een kolossale vrijstaande villa, gebouwd in 1881 in opdracht van burgemeester en later commissaris van de Koningin van Groningen, jhr.mr. J.Ae.A. van Panhuys (1836-1907). Het geheel gepleisterde gebouw is ontworpen door de uit Oldenburg (Dld.) afkomstige architect G. Schnitger (1841-1917) in een zeer rijk versierde, eclectische bouwstijl. De familie Van Panhuys bezat tevens het landgoed 'Nienoord' in Leek (Gr.), waar zij 's zomers woonde. Het heeft een vergelijkbare architectonische uitstraling.

In 1923 is Hereplein 5 in gebruikgenomen door de Nederlandse Bank. Daarvoor en door latere verbouwingen is het oorspronkelijke interieur fors gewijzigd. Voor de vensters van de begane grond is toen robuust traliewerk in decoratieve patronen aangebracht. Eind jaren '90 van de vorige eeuw is het pand verkocht aan een particuliere belegger.

Rond 1970 heeft conservator Jelle Otter op verzoek van de Rijksgebouwendienst, de toenmalige eigenaar, een onderzoek ingesteld naar de originele kleurige afwerking van het pand⁶. De conclusie was dat het gehele pand oorspronkelijk was afgewerkt in een zandkleurige oker. Deze kleur is als reconstructie destijds opnieuw aangebracht.

Omdat de huidige eigenaar zonder vergunning begonnen was het pand in andere kleuren te schilderen, zijn de werkzaamheden in afwachting van een monumentenvergunning stilgelegd. De aangevraagde vergunning moest op grond van de adviezen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Monumentencommissie worden geweigerd, met een bezwaarschrift als gevolg. In de pers werd de discussie nog eens dunnetjes overgedaan onder de kop '*Königlich und keiserlich Gelb*'. De eigenaar gaf er uiteindelijk de voorkeur aan in gemeenschap-pelijk overleg tot een oplossing te komen.

Architectonisch dient het gebouw beschouwd te worden als een bouwwerk dat in zijn geheel is opgetrokken uit zandsteen van dezelfde kleur. Uit een oogpunt van Monumentenzorg was het daarom belangrijk de details niet van een afzonderlijke kleur te voorzien. Als compromis is uiteindelijk besloten het gebouw in één kleur te schilderen, wel is daarbij een lichtere tint genomen dan oorspronkelijk op het gebouw heeft gezeten (afb. 10).

Afb. 10. Hereplein 5, in huidige situatie.
Foto: Imre van der Gaag,
collectie Dienst RO/EZ.

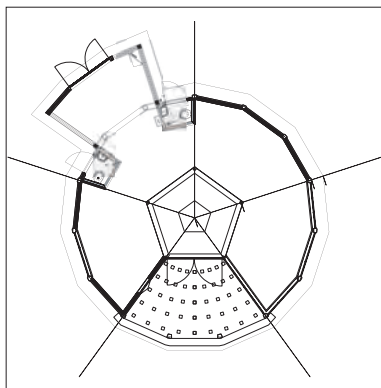
6. Het rapport is helaas onvindbaar.

5. Iepenlaan 204, voormalige aula Selwerderhof (geen status)

Als onderdeel van de naoorlogse uitbreidingen is aan de noordzijde van de stad in 1949 een grote nieuwe begraafplaats, 'Selwerderhof' aangelegd. De begraafplaats lag aanvankelijk op ruime afstand van de stad, want de wijken Selwerd (1963) en Paddepoel (1965) moesten nog worden gebouwd⁷.

De oude aula, waarin nu een theeschenkerij is gevestigd, was als tijdelijk onderkomen gebouwd omdat de financiële middelen voor de bouw van een grotere aula nog ontbraken. Het gebouwtje neemt daarom een bescheiden plaats in, aan een zij-as in het ontwerp van de begraafplaats. Het is gesitueerd bij een dienstingang aan de noordzijde die bij de ingebruikneming tijdelijk als hoofdingang fungeerde. Het charmante gebouwtje is in 1949 door architect Gemeentewerken J.H.M. Wilhelm ontworpen en in 1951 in gebruik genomen.

Het ontwerp bestaat uit een bijna cirkelvormige, 15-zijdige geometrische plattegrond, met een inpandige portiek voor de hoofdingang en een uitbouw met dienstingang aan de achterzijde (afb. 11). Aan weerszijden van de uitbouw bevindt zich een toilet dat alleen van buitenaf toegankelijk is. De draagconstructie bestaat uit een buitenring van vijftien en een binnenring van vijf slanke beton-

Afb. 11. Iepenlaan 204, plattegrond oude aula Selwerderhof.
Tekening: ARTeS architecten en adviseurs, Groningen.

Afb. 12. Iepenlaan 204, vijfhoekig daklicht
oude aula Selwerderhof. Foto: Imre
van der Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 13. Iepenlaan 204, oude aula
Selwerderhof in gebruik als
theehuis. Foto: Imre van der
Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

7. Jansen 2000, 13

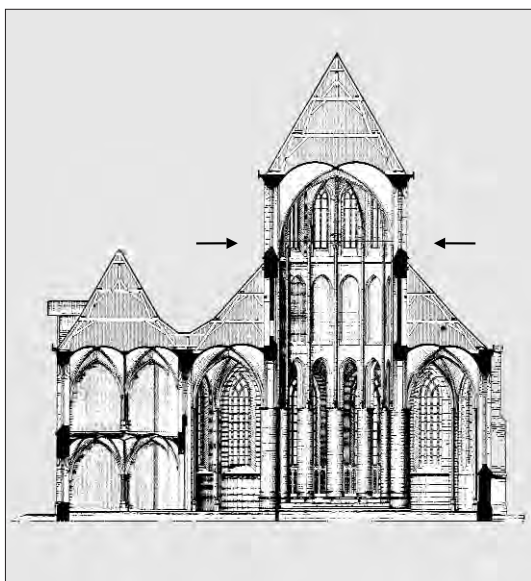
nen kolommen, die in een doosvormige betonfundering zijn verankerd. De gevelvakken tussen de kolommen bevatten metselwerk van gele baksteen in sierverband met glas in stalen ramen. Centraal boven het gebouw bevindt zich in het eveneens betonnen dak een 'lantaarn'. Deze wordt gevormd door een trechtervormige betonnen opstand, die aan de bovenzijde afgesloten is met een vijfhoekig betonraam met glazen bouwstenen in de vorm van het christelijke kruis (afb. 12). In het gebouw was ruimte voor een eenvoudige rouwdienst met circa veertig mensen. Toen de nieuwe aula in 1964 in gebruik is genomen, verloor de oude zijn functie.

Na jarenlang als opslagruimte voor tuingereedschap gebruikt te zijn, kreeg het bijzondere gebouwtje in 2003 zijn nieuwe bestemming als theeschenkerij. Om het hiervoor bruikbaar te maken, behoeften slechts geringe herstelwerkzaamheden te worden uitgevoerd. Deze bestonden voornamelijk uit reparatie van het betonwerk en het aanbrengen van een nieuwe dakbedekking. Uiterlijk veranderde alleen de kleurstelling: de nog aanwezige ijzeren ramen en deuren herkregen hun oorspronkelijke rozerode kleur terug (afb. 13).

In het kader van de bescherming van naoorlogse bouwkunst zal de oude aula binnenkort als gemeentelijk monument worden aangewezen. Bij de herstel- en revitalisatiewerkzaamheden is hiermee reeds rekening gehouden.

6. Martinikerkhof 3, Martinikerk (RM)

De hoofdkerk van de stad is ontstaan uit een driebeukige 13e-eeuwse kruis-kerk. Tussen 1410 en 1430 is aan de oostzijde het gotische hoogkoor toegevoegd en in de eeuwen daarna is het gebouw westwaarts uitgebreid⁸. Het kerkgebouw is geheel in steen overwelfd.

Afb. 14. Martinikerkhof 3, doorsnede over koor met de trekstang ter hoogte van de voet van het koorgewelf (zie pijltjes).
Tekening uit: C.H. Peters, *Stad & Lande* 1921, 55.

Afb. 15. Martinikerkhof 3, het verwijderde gedeelte van de trekstang.
Foto: Taco Tel.

8. Van der Werff 2003, 26-28.

In het kader van een tienjarig onderhoudsplan worden regelmatig onderhoudswerkzaamheden aan het gebouw uitgevoerd. In het hoogkoor van de kerk bleek op een hoogte van ongeveer 20 meter, aan de voet van het gewelf, een trekstang zodanig door roest te zijn aangetast, dat deze ten dele moest worden vervangen. De trekstang van 70 × 70 mm is daartoe dicht bij de noordgevel doorgezaagd en vervolgens van een nieuw eindstuk voorzien (afb. 14 en 15)⁹. Omdat hiervoor een steiger in het hoogkoor van de kerk moest worden geplaatst, bestond tevens gelegenheid de staat van de schilderijen (secco's) van dichtbij te beoordelen. Na verschillende eerdere restauratiewerkzaamheden, sinds de ontdekking in 1923, is het nodig binnen afzienbare tijd opnieuw conserveringswerkzaamheden aan de schilderijen uit te voeren.

7. Nassaulaan 6 (RM)

Vanuit het Noorderplantsoen de Nassaulaan inkomend, staan aan de linkerkant twee bijzonder fraaie villa's in Amsterdamse-Schoolstijl. Ze zijn in 1928 gebouwd naar ontwerp van E. Reitsma. Deze zijn, ondanks hun bescheiden volume, dubbele woonhuizen. Van beide ontwerpen zijn in de bouwdoSSIERS ingekleurde tekeningen uit 1928 bewaard gebleven (afb. 16). Op deze tekeningen zijn de verschillende bakstentoepassingen en de kleuren van de kozijnen en dakkapellen weergegeven. De stalen ramen zijn op deze tekeningen zwart, de omtimmeringen rond de dakkapellen zijn groen en enkele ornamenten blauw gekleurd. Nassaulaan 6 bezit nog de oorspronkelijke indeling.

Op verzoek van de eigenaren is kleuronderzoek uitgevoerd. Hoewel niet alle oorspronkelijke onderdelen meer aanwezig waren, kon de originele kleurige afwerking op de nog aanwezige oorspronkelijke onderdelen van het gebouw toch goed worden vastgesteld. Opvallend is, dat de aangetroffen kleurstelling maar zeer ten dele overeenkomt met de ontwerptekeningen. In tegenstelling tot het

Afb. 16. Nassaulaan 6, ingekleurde ontwerp-tekening van E. Reitsma.

Foto: Grafisch centrum Rijksuniversiteit Groningen, collectie Dienst RO/EZ.

9. Zie Dicke 2003.

Afb. 17. Nassaulaan 6, na kleurherstel.

Foto: Berend Raangs.

Afb. 18. Nassaulaan 6, na kleurherstel.

Foto: Berend Raangs.

zwart op de tekeningen is op alle stalen ramen als eerste afwerklaag paarsblauw aangetroffen. Op alle houten kozijnen en betimmeringen komt groen als oudste afwerklaag voor, terwijl dit op de tekeningen maar op een enkele plaats het geval is. Op de houten ramen, voor zover nog aanwezig, is geel aangetroffen. De uitmonstering van de nog aanwezige originele voordeur is een tijdlang crèmewit met felrode horizontale roeden geweest; dit was eerst echter paarsblauw met felrode horizontale roeden.

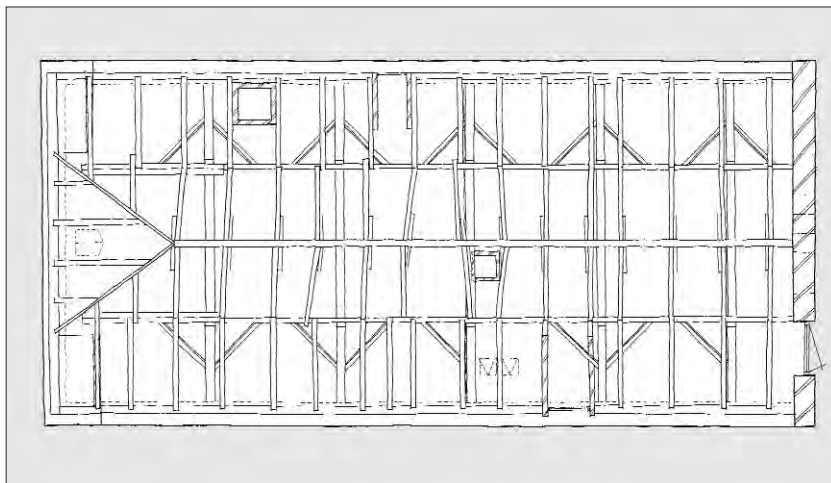
Geconcludeerd moet worden, dat in dit geval de tekeningen geen betrouwbare bron voor kleurreconstructie zijn. Het schilderwerk is uitgevoerd in de kleuren zoals die op het pand zijn aangetroffen (afb. 17 en 18).

8. Oude Boteringestraat 27 (RM)

Vanwege constructieve problemen en omvangrijke lekkages was het nodig de cultuurhistorisch waardevolle laat-middeleeuwse kapconstructie van het pand Oude Boteringestraat 27 onder handen te nemen¹⁰. Omdat de dakbedekking, bestaande uit zeer oude links- en rechtsdekkende aangestroken Oudhollandse pannen, geheel zou moeten worden vervangen, is de procedure voor een monumentenvergunning gevolgd. Voorafgaande aan de vergunningverlening is de eikenhouten kapconstructie bouwhistorisch onderzocht. De resultaten van dit onderzoek zijn leidend geweest bij de vergunningprocedure (afb. 19 en 20). Op grond van die informatie, waarop in detail was aangegeven welke onderdelen van de kap noodzakelijkerwijs moesten worden vernieuwd, is vervolgens de monumentenvergunning verleend.

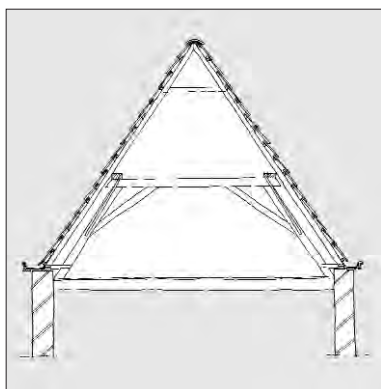
Door deze aanpak is de kap op zorgvuldige wijze hersteld, waarbij zoveel mogelijk oorspronkelijk materiaal op zijn plaats is gebleven (afb. 21). Vanwege de

10. Tel en Wiers 2003, 39.

Afb. 19. Oude Boteringestraat 27, bovenaanzicht van de kapconstructie.

Tekening: W. van der Veen Architectenburo BV, Groningen.

Afb. 20. Oude Boteringestraat 27, doorsnede van de kapconstructie.

Tekening: W. van der Veen
Architectenburo BV, Groningen.

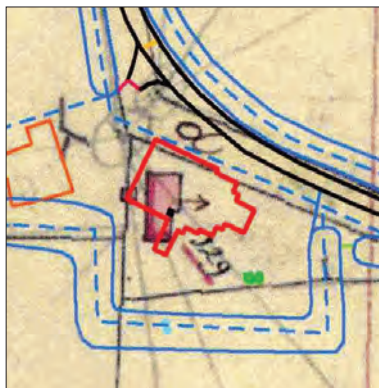
Afb. 21. Oude Boteringestraat 27, zorgvuldig hersteld spantbeen. Foto: Taco Tel.

onderhoudsgevoeligheid is afgezien van het opnieuw aanbrengen van een dakbedekking met aangesmeerde pannen. Hiervoor in de plaats is een houten beschieting op de daksporen aangebracht, waarop het grootste deel van de oude pannen opnieuw een plaats gevonden heeft.

9. Paddepoelsterweg 11, 'Hunzeroord.' (RM)

In het verlengde van Hereweg-Herestraat-Boteringestraat, de oude route over de Hondsrug, loopt aan de noordkant van de stad de Paddepoelsterweg het wierdenlandschap in. Even voorbij de brug over het van Starckenborghkanaal ligt bij een bocht in de weg een opvallende grotendeels witgepleisterde boerderij met rieten dak. Bijzonder is vooral het voorhuis met het aan drie zijden overstekende, op vijf zuilen rustende dak, waarin ten behoeve van een kamer in de kap een inpandig balkon is uitgespaard. Onder het balkonhek is in houten letters de naam 'Hunzeroord.' aangebracht. Op grond van de eerste kadastrale kaart uit circa

Afb. 22. Paddepoelsterweg 11, actuele kaart (harde rode contour) gecombineerd met de situatie van circa 1830, waarop de voorganger van de huidige boerderij is weergegeven (rose vlak binnen zachte zwarte contour). Tekening: afdeling Geoinformatie, Dienst RO/EZ.

Afb. 23. Paddepoelsterweg 11, aanzicht vanuit het oosten, circa 1900.
Foto: Jac. Bollegraf, plaatsnaam onbekend.

1830 moet de huidige boerderij van na die tijd dateren en een oudere voorganger hebben gehad (afb. 22).

Ze is gebouwd in opdracht van de Groninger hoogleraar in natuurwetenschappen en uitvinder Sybrandus Stratingh (1785-1841) als pachtboerderij met buitenverblijf voor hem en zijn familie (afb. 23)¹¹. Stratingh heeft samen met zijn instrumentmaker Becker onder meer een stoomrijtuig vervaardigd, nog voor er in Nederland een stoomtrein gereden had. Ook ontwikkelde hij een elektromagnetisch voortgedreven wagentje dat nog in het universiteitsmuseum te bekijken is. In de gracht rond Hunzeroord voer Stratingh in 1840 met een door hem ontwikkelde elektrisch aangedreven boot¹².

Tot 1983 liepen er koeien in de stal en in 1993 vertrok de laatste boer. De nieuwe eigenaar werd geconfronteerd met omvangrijke zwamvorming in het woongedeelte. Tevens waren de houten vloeren en een kapconstructie ernstig door houtworm aangetast. Juist door de slechte staat van onderhoud en het decennialang zeer beperkt doorvoeren van modernisering zijn veel oorspronkelijke elementen als deuren, kastenwanden, bedsteden, enzovoort bewaard gebleven. Bij de restauratiewerkzaamheden die gedurende de afgelopen jaren geleidelijk aan hebben plaatsgevonden, is de oorspronkelijke indeling van het

11. Tuin en Venema 1982, 69-75.

12. Groneman 1898, 110.

Afb. 24. Paddepoelsterweg 11 noordzijde, het vernieuwen van het rieten dak, 2003. Foto: Taco Tel.

voorhuis hersteld en heeft constructief herstel van muren en draagconstructie plaatsgevonden. Daarnaast is omvangrijk achterstallig onderhoud weggewerkt, waarbij verminkingen ongedaan zijn gemaakt, en is de boerderij weer in zijn 19e-eeuwse kleuren geschilderd. Ten behoeve van de nieuwe bestemming is het woongedeelte enigszins vergroot door een inbouw in de schuur en zijn op de oorspronkelijke hooizolder kinderkamers afgetimmerd. In respectievelijk 2002 en 2003 is de schuur aan twee zijden van een nieuw rieten dak voorzien (afb. 24). Daarbij viel op dat het noordelijke dakvlak bijzonder gelijkmatig was versleten en nauwelijks gerepareerd. Het gehele dak was nog gebonden met wilgentenen, hetgeen duidt op een hoge ouderdom die mogelijk teruggaat tot rond de Tweede Wereldoorlog (afb. 25). Opmerkelijk was de vondst van twee bakstenen met inscriptie. Op de ene steen, doelbewust ingemetseld boven de schouw, staat *'Kunst baat gunst, maar onverstand peijlt niemand'* en op de andere, een losse vondst, staat *'In Gottes Segen ist alles gelegen 1834'*, dat vermoedelijk het bouwjaar aangeeft (afb. 26). De teksten moeten voor het drogen en bakken van de steen in de natte klei zijn aangebracht. Op grond van handschrift en tekst zullen de auteurs geen bouwvakkers maar geletterde personen zijn geweest. Met wat fantasie zie je de opdrachtgever met zijn echtgenote voor je, die op een mooie dag een kijkje bij de steenbakker namen en daar mijmerend over hun toekomstige buitenhuis, hun gedachten met jaartal in de natte klei vereeuwigden.

Afb. 25. Paddepoelsterweg 11, noordelijk dakvlak waarop traditionele rietbinding met wilgentenen.
Foto: Taco Tel.

Afb. 26. Paddepoelsterweg 11, tussen afbraakstenen aangetroffen baksteen met in de natte klei aangebrachte inscriptie: *'In Gottes Segen ist alles gelegen 1834'*. Foto: Gert Kortekaas.

Afb. 27. S.S. Rosensteinlaan 22, Oosterkerk na kleurherstel. Foto: Imre van der Gaag, collectie Dienst RO/EZ.

10. S.S. Rosensteinlaan 22, Oosterkerk (RM)

De gereformeerde Oosterkerk ligt stedenbouwkundig fraai gesitueerd op de hoek van de S.S. Rosensteinlaan en de Thomassen à Thuessinklaan, aan de hoofdtoegang van de in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw gerealiseerde Oosterparkwijk. Het op de stijl van de Amsterdamse-School geïnspireerde ontwerp van de Groninger architecten Kuiler en Drewes is in opdracht van de kerkenraad in de jaren 1927-1929 gerealiseerd. In 1990 zijn de waardevolle glas-in-loodramen gerestaureerd. Het gebouw is thans nog als kerk in gebruik.

In het kader van een onderhoudsschilderbeurt besloot de eigenaar een onderzoek te doen naar de mogelijkheid van kleurreconstructie. Bij een eerder onderzoek aan de naburige school bleek de oorspronkelijke kleur geel te zijn¹³. Bij het onderzoek van de kerk en de aangebouwde pastorie en kosterswoning kwam dit zelfde geel tevoorschijn. Omdat in het exterieur van het kerkgebouw weinig hout voorkomt, heeft de kleurverandering vooral effect op de bijgebouwen (afb. 27).

11. Stationsplein 4, loopbrug met seinhuis (RM)

Ten zuiden van het ruim honderd jaar oude, recent gerestaureerde, stationsgebouw liggen de sporen, de perrons met hun overkappingen en de loopbrug met het seinhuis. De oorspronkelijke opzet van de perronaanleg is gebaseerd op het principe van een dubbel kopstation, dat wil zeggen gescheiden sporen voor treinen uit zuidelijke en noordelijke richting. Daardoor was het mogelijk direct achter de hal in de as van het stationsgebouw een perronplein aan te leggen, van waaruit men bij de verschillende sporen kon komen. Doorgaand verkeer was alleen mogelijk over het buitenste perronspoor.

13. Raangs en Van Haften 2001, 59-60.

In 1928 is het station voorzien van een derde perron. Om dit veilig te kunnen bereiken, is over de doorgaande sporen een loopbrug gelegd. Op de loopbrug werd boven het derde perron een seinhuis (Post T) gebouwd, waarin een voor die tijd modern zogenaamd tweerijig stelknoppentoestel ten behoeve van de stationsbeveiliging werd ondergebracht.

De constructie van de loopbrug en het seinhuis bestaan uit geklonken profielen; de wanden zijn van een geklonken plaatstalen beschieting met stalen taatsramen. Tegen de achterzijde van de seinzaal is een aanbouw opgenomen waarvan de wanden met horizontale houten delen zijn beschoten. De ramen in dit gedeelte zijn eveneens van hout. Volgens de bestektekening uit 1928 was in dit gedeelte een lift gepland. Het oorspronkelijk geheel open gedeelte onder de trap is naderhand dichtgezet overeenkomstig de houten liftombouw op de verdieping.

Afb. 28. Stationsplein 4, loopbrug met seinhuis na kleurherstel. Foto: Berend Raangs.

In 2002 is ter voorbereiding van onderhoudswerkzaamheden onderzoek verricht naar de kleurige afwerkingen van de voetbrug en van het ex- en interieur van de voormalige seinpost. Hieruit kan worden opgemaakt dat het gebouw oorspronkelijk zwartachtig was afgewerkt. Dit is later overgeschilderd in donkergroen en vervolgens in blauwgroen en tot slot in het tot voor kort aanwezige bruingrijs. In overleg met de eigenaar is besloten met de kleurgeving terug te gaan naar de blauwgroene fase, met name omdat dat in het verlengde ligt van een eerder besluit om de stalen delen van de perronoverkappingen in deze kleur te schilderen. Omdat de houten ramen vernieuwd moesten worden, is van de gelegenheid gebruik gemaakt ze opnieuw van raamroeden te voorzien. Alhoewel er geen aanwijzing (meer) voor aanwezig was, is besloten ze geeloker te schilderen (afb. 28).

12. Stationsstraat 4 (GM)

De bebouwing langs de Stationsstraat bestaat uit grote net vrijstaande monumentale herenhuizen. Een daarvan is Stationsstraat 4, in 1882 ontworpen door

Afb. 29. Stationsstraat 4, na kleurherstel. Foto: Taco Tel.

architect W. van der Heide in een rijk versierde neoclassicistische stijl. In de late 19e eeuw was het gebruikelijk om bij gebrek aan natuursteen, betreffende onderdelen van de gevel, in kunststeen uit te voeren. Dit leverde vaak verbluffende resultaten op en soms is de imitatie nauwelijks van echt te onderscheiden. Met name zandsteen kon goed worden nagemaakt¹⁴. Door het naderhand over te schilderen, is de kunststeen echter dikwijls onherstelbaar vernield. Dat was ook hier het geval. De aangebrachte witte verflagen waren bovendien zo dik, dat ze geheel moesten worden verwijderd. Vervolgens bleek het niet meer mogelijk de imitatiezandsteen te herstellen. Om het pand toch enigszins zijn oorspronkelijke karakter terug te geven, is besloten het stucwerk opnieuw te schilderen, maar nu in een zandsteenachtige okergele kleur. De ramen zijn als vanouds weer teruggebracht in hun bruinpaarse (dodekop) afwerking (afb. 29).

13. Wipstraat 10-12 (BBP)

In de gesloten noordelijke gevelwand van de Wipstraat staat een fors bedrijfspand met bovenwoningen uit 1911, gebouwd als kantoor van de 'Nieuwe Provinciale Groninger Courant'. De gevel is verlevendigd met dorpelbanden van witte verblendsteen, rode baksteen en een jaartalsteen. Boven de begane grond bevindt zich over de volle breedte van de voorgevel een blauw tableau met de naam van de krant in goudkleurige belettering en het wapen van stad en provincie Groningen op de uiteinden. Met behulp van een zogenaamde 'Beter verbeteren'-subsidie is de polychromie van het tableau gerestaureerd. Hieraan voorafgaand zijn de kleurige resten onderzocht. Daarbij bleek dat de ondergrond van het tableau bestaat uit beschilderde hardstenen platen met verdiepte contouren van letters en afbeeldingen. Tussen de wapens staat de tekst '*Nieuwe Prov. Groninger Courant*'.

14. Raangs en Van Haaften 2003, 55.

Afb. 30. Wipstraat 10-12, na restauratie van het tableau. Foto: Taco Tel.

Bij het onderzoek bleek dat de polychromie sinds 1911 niet meer is overgeschilderd. Helaas waren de overgebleven verfresten grotendeels verpoederd en op een aantal plaatsen zelfs geheel verdwenen. Daarom is besloten de kleurlaag in zijn geheel opnieuw aan te brengen (afb. 30).

Literatuur

- Groneman, F.G., 'Twee Groningsche Uitvindingen', in: *Groningsche Volksalmanak* (1898), 96-115.
- Jansen, B., *Groningen, de naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling (1945-1970), een samenvattend overzicht*. Groningen, 2000.
- Raangs, B. en J. van Haaften, 'Jaarverslag restauraties in 2000' in: *Hervonden Stad* 6 (2001), 49-64.
- Raangs, B. en J. van Haaften, 'Jaarverslag restauraties in 2001' in: *Hervonden Stad* 7 (2002), 55-72.
- Raangs, B. en J. van Haaften, 'Jaarverslag restauraties in 2002' in: *Hervonden Stad* 8 (2003), 51-64.
- Dicke, C., *Miniatuur* 9 (2003).
- Tel, T. en H. Wierds, 'Jaarverslag bouwhistorie in 2002' in: *Hervonden Stad* 8 (2003), 33-50.
- Tuin, B. en F. Venema, *Groningen op recept, twee eeuwen farmacie*. Groningen, 1982.
- Vredenberg, J., *Trotse Kastelen en Lichtende Hallen*. Utrecht, 2003.
- Werff, E.O. van der, *Martini. Kerk en toren*. Groningen, 2003.